

Мовчан Л. М.,
кандидат педагогічних наук, старший викладач
кафедри української та іноземних мов
Уманського національного університету садівництва
E-mail: lyuda-movchan@mail.ru

ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АНАЛІЗ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

У статті розглядається визначення термінів «текст», «художній текст». Автор наголошує, що важливим складником семантики художніх текстів є представлена мовними засобами система образів, що сприяє формуванню загального змісту тексту як єдиного цілого. Образ є самостійним складним інформаційним фрагментом, у якому поєднані зміст та естетична виразність. У статті автор стверджує, що дослідження образу персонажа з урахуванням його оцінного складника здійснюється за допомогою доробку когнітивної лінгвістики.

Ключові слова: художній текст, художній образ, оцінні конотації, когнітивна лінгвістика, фрейм.

Уперше текст став предметом наукових інтересів на перетині лінгвістики, поетики, семіотики та літературознавства у ХХ ст., коли його тлумачення почало виходити за межі безпосереднього письма та охоплювало велике коло предметів доквілля. Водночас, багатопланова та поліфункціональна природа цього мовного, комунікативного та культурного феномену зумовила наявність його численних визначень. Так, 1962 р. Д. Лихачов зазначив відсутність будь-якої наукової праці, у якій було би дане детальне визначення поняття «текст». На думку О. Селіванової, це поняття і дотепер не отримало жодного задовільного тлумачення навіть у межах однієї дисципліни. Відсутність єдиного визначення тексту дослідниця пояснює низкою причин. Це, по-перше, абсолютизація структурної організації тексту та граматичних засобів зв'язності у ньому, по-друге – стилістична різноплановість текстів та специфіка способу їх репрезентації. Третью причиною різноманітності визначень є специфіка підходів до вивчення тексту навіть у межах лінгвістики, що унеможливує вироблення якогось синтетичного тлумачення. Четвертою причиною є абсолютизація у складі дефініції певної категорії або кількох категорій тексту [11, с. 715–716].

Когнітивну лінгвістику як парадигму досліджували В. Дем'янкова, В. Касевич, М. Кочерган та ін.; когнітивний підхід в семантиці вивчали переважно американські вчені А. Гольдберг, Р. Джекендофф, Дж. Лакофф, Дж. Тейлор; принципи лінгвокогнітивного аналізу – А. Бабушкін, С. Жаботинська, О. Селіванова та ін.; класифікацію текстів – А. Абрамович і Е. Лазаревич, К. Накарякова, типологію текстів – Н. Валгіна, групування текстів – Н. Сікорський, типологію викладу й побудови текстів – А. Мільчин та ін.

Мета цієї статті – провести лінгвокогнітивний аналіз художнього тексту, виявити узагальнені характеристики образу, що отримують оцінні конотації.

Базовою дефініцією поняття «текст» вважаємо визначення І. Гальперіна [5, с. 18], який вважає текст результатом мовленнєвого процесу, що має завершеність, є об'єктивованим у вигляді письмового документа та літературно опрацьованим, відповідно до типу цього документа, твором, який складається із назви (заголовку) та низки особливих одиниць (надфразових єдностей), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного та стилістичного зв'язку, що має певну цілеспрямованість та прагматичну установку.

Так само як немає єдиного визначення тексту, остаточно не розв'язаною залишається проблема їх таксономії. Саму процедуру їх розрізнення кваліфікують як класифікацію, типологію, групування текстів, типологію викладу й побудови текстів тощо. Причому, наявність численних класифікацій на основі різних принципів спричинена природою самого тексту, його поліаспектністю: той самий текст одночасно може бути зарахований до різних типологічних груп.

Так, польський славіст Е. Верліх вирізняє дескриптивні описові тексти; наративні розповідні тексти; пояснювальні тексти; аргументативні тексти; інструктивні тексти [5, с. 63]. Проте, як вважає Т. Єщенко [5, с. 64], за основу цієї класифікації було взято різні ознаки. Г. Солганік стверджує, що здійснити групування текстів можна за допомогою узагальненої класифікації, згідно з якою тексти поділяються за: характером побудови – «Я»-тексти, «Ти»-тексти, «Він» («Вона», «Воно»)-тексти; за функціонально-смісловим призначенням – текст-опис, текст-розповідь, текст-міркування; за кількістю учасників у мовленні – монолог, діалог, полілог; за жанровою належністю – текст реклами, текст заяви, текст статті тощо; за формою репрезентації – усні, письмові, друковані; за стильовою належністю – художні (тексти художнього стилю), нехудожні. Останній поділ є релевантним для нашої розвідки, де аналізується художній текст [див.: 5, с. 66].

Художній текст, на відміну від нехудожнього, не документує дійсність, а ніби «імітує» її [12, с. 34]. Різниця між художнім текстом та нехудожнім полягає у специфіці функціонування першого, тобто в його естетичному впливі. Художній текст – це знакова система, покликана, з одного боку, матеріалізувати авторський твір, а з іншого, сприяти тому, що в уяві реципієнта постане читацький твір [3, с. 132]. Для художнього тексту є типовою структурно-змістова єдність, упорядкована послідовність його складових одиниць, комунікативна спрямованість.

Текст художнього стилю відображає сферу мистецтва, культури і має на меті різнобічно впливати на думки й почуття людей за допомогою художніх образів, формувати в них моральні якості, естетичні смаки. Загальними ознаками художніх текстів є образність, поетичність, естетика мовлення, експресія як інтенсивність вираження, зображувальність, спрямування на особистість читача через призму інтелекту і світовідчуття авторської особистості; вживання метафор; значна кількість епітетів, оксиморонів; наявність емоційно-експресивної лексики; синонімія; паронімія; антонімія; використання з художньою метою історизмів, архаїзмів, діалектизмів, фразеологізмів, омонімів; уживання усіх типів речень, стилістичних фігур, порівнянь, риторичних звертань, літот тощо [6, с. 123].

Таким чином, художній текст відрізняється від інших текстів експресивністю та розмаїттям способів своєї змістової організації. Важливим складником семантики таких текстів є представлена мовними засобами система образів, що сприяє формуванню загального змісту тексту як єдиного цілого.

Образ – особлива форма художнього структурування дійсності, якій притаманна яскрава предметна чуттєвість [4, с. 139]. Він є самостійним складним інформаційним фрагментом, у якому поєднані зміст та естетична виразність. Загальноприйнятим у сучасному літературознавстві є визначення художнього образу, яке дав Л. Тимофєєв: «Образ – це конкретна і водночас узагальнена картина людського життя, що створена за допомогою вигадки й має естетичне значення» [4, с. 96].

За типологічною класифікацією виокремлюють об'єктний (довкілля), суб'єктний (внутрішній світ), виражальний (метафоричний, сюжетний, композиційний тощо) рівні образу, який може поставати як персонаж, ліричний герой, ліричний суб'єкт, дійова особа, пейзаж, річ, емоція, символ, алегорія, будь-який троп, стилістична фігура [6, с. 125].

Персонаж є центральним образом, довкола якого розбудовується певний твір [8, с. 206]. В. Халізев зазначає, що персонажем є або плід уяви письменника, або результат домислення вигляду реально існуючої людини, або підсумок опрацювання та добудовування вже відомих літературних героїв [14, с. 159]. У будь-якому разі, за О. Галичем, поняття «персонаж» є збірною назвою тієї сукупності засобів зображення, завдяки яким окреслюється конкретно-чуттєва дійсність, образ дійової особи, яку творять її портрет, костюм, мовлення, вчинки, характеристики з боку інших персонажів, що ведуть розповідь [4, с. 142].

Персонаж має двоїсту природу. По-перше, він є суб'єктом зображуваної дії, стимулом до розгортання подій, з яких складається сюжет. По-друге, чи не найголовніше, персонаж має самостійну важливість у творі, незалежну від сюжету, він виступає носієм стабільних та стійких властивостей, рис, якостей (котрі, проте, можуть інколи змінюватися) [14, с. 159]. Персонаж містить авторське ставлення до нього, що виражається в його оцінці.

Поняття оцінки визначає особливості взаємодії людини та навколишнього світу. Об'єктивний світ оцінюється мовцями з точки зору його ціннісного характеру – добра і зла, користі та шкоди, істинності та хибності тощо [13, с. 65]. Мовна оцінка є категорією, яка виражає позитивне чи негативне ставлення мовця до змісту мовлення і реалізується в частинах слова, вигуках, модальних частках, повнозначних лексемах, словосполученнях, фразах, у мовленнєвих актах й аксіологічних категоріях [10, с. 55]. У складі цих мовних засобів оцінка входить до їхніх значень як ціннісний (аксіологічний) аспект, котрий може інтерпретуватися як «А (суб'єкт оцінки) вважає, що Б (об'єкт оцінки) поганий /хороший». Причому, оцінка постає універсальною лінгвістичною категорією, адже навряд чи існує мова, в якій відсутні поняття «добре» та «погано» [2, с. 5].

Структура оцінки, за О. Вольф, містить такі компоненти: суб'єкт оцінки (індивід, соціум, частина соціуму), об'єкт оцінки (предмет, явище чи особа дійсності), власне оцінка (оцінний предикат), оцінна шкала (порівняння зі стандартом), оцінний стереотип (еталон, зразок норми), підґрунтя оцінки (критерій, мотив оцінки) [2, с. 34]. Така складна багатокomпонентна структура оцінки зумовлює існування різноманітних за критеріями й функціями класифікацій цієї категорії.

Перша найповніша класифікація оцінок за типами об'єктів була запропонована фінським ученим Г. фон Врігтом у книзі «Різновиди добра» [9, с. 45]. Він виокремив такі їх різновиди: інструментальну (оцінка знарядь, інструментів); технічну (оцінка здібності, майстерності); оцінку сприятливості (спрямованість на досягнення позитивного ефекту); медичну (оцінку функцій органів тіла та здібностей розуму); утилітарну (оцінку корисності, придатності); гедоністичну (оцінку задоволення).

Взаємодія суб'єкта оцінки з її об'єктом лежить в основі класифікації Н. Арутюнової оцінних значень, які можуть бути загально-оцінними та частково-оцінними [1, с. 105]. Загально-оцінні значення реалізуються прикметниками «добрий» і «поганий» з різними стилістичними й експресивними відтінками. Частково-оцінні значення включають три різновиди (сенсорні, сублімовані та раціоналістичні оцінки), які, у свою чергу, поділяються на категорії, виражені в мові найчастіше прикметниковими формами. Так, до складу сенсорної групи входять сенсорно-смакові та психологічні оцінки. Сенсорно-смакові, або гедоністичні, оцінки – найбільш індивідуалізований різновид, пов'язаний із фізичними відчуттями та психічним досвідом. Психологічна категорія поділяється на інтелектуальну й емоційну оцінки. Другу групу – сублімовані оцінки – складають естетичні та етичні категорії, які базуються на синтезі сенсорних оцінок та понятті норми. До групи раціоналістичних оцінок уходять утилітарні, нормативні й телеологічні. Ці оцінки пов'язані із практичною діяльністю, повсякденним досвідом людини, з фізичною чи психічною користю, з відповідністю стандартам.

Ми провели лінгвокогнітивний аналіз художнього тексту на основі роману Т. Драйзера «Американська трагедія» (образ Клайда Гріффітса). Наявні в романі описи К. Гріффітса містять предикати пропозиційних схем базисних фреймів. Ці предикати характеризують образ за різними ознаками. Предикати квалітативної схеми предметного фрейму (*хтось є такий* – якість) містять інформацію про: 1) вік персонажа; 2) його духовні та розумові характеристики; 3) його фізичні характеристики. Предикати схеми способу буття предметного фрейму (*хтось існує так* – спосіб) містять інформацію про: 4) розумовий / психічний стан персонажа; 5) його фінансовий стан. Предикати схем стану / процесу (*хтось-агенс діє*) та контактної дії (*хтось-агенс діє на пацієнт/афектив*) акціонального фрейму характеризують б) дії, які можуть бути двох різновидів: по-перше, це дії самого Клайда-агенса; по-друге, дії інших персонажів, спрямовані на Клайда-пацієнта. Предикати схеми власності посесивного фрейму (*хтось-власник має когось / щось-власність*) містять інформацію про 7) власність персонажа. Предикати схеми схожості компаративного фрейму (*хтось-компаратив є ніби хтось-корелят*) повідомляють про 8) схожість персонажа. Крім перелічених схем чотирьох базисних фреймів, запропонованих С. Жаботинською [7, с. 25], у нашій роботі ми виокремлюємо ще одну – евалюативну схему предметного фрейму (*хтось є такий (оцінка)*), що повідомляє про оцінку персонажа.

Категорія оцінки має свою структуру, яка в загальному вигляді задається шкалою «добре ←→ погано» [7, с. 15]. Ця шкала демонструє емотивну оцінку як таку, тобто оцінку,

пов'язану зі схваленням чи осудом того чи іншого предмету або явища (у нашому випадку – Клайда Гріффітса). Наш мовний матеріал свідчить про те, що емотивна оцінка може перетинатися з іншими оцінними типами, зокрема – з естетичною та модусною оцінками.

Естетична оцінка представлена шкалою «красиво ←→ некрасиво», при інтеграції якої з емотивною шкалою виникає така оцінка: «красиво + добре» ←→ «некрасиво + погано».

Модусна оцінка характеризує почуття, які викликає оцінюваний персонаж в інших героїв. У реальному світі людина може викликати в інших увесь спектр почуттів, проте у досліджуваному матеріалі прослідковуємо лише декілька їх видів: «симпатія», «впевненість», «турботливість», «надія», «довіра» ←→ «зневага», «занепокоєння», «недовіра». У результаті виникає оцінка: «симпатія, впевненість, турботливість, надія, довіра + добре» ←→ «зневага, занепокоєння, недовіра + погано».

Таким чином, персонаж роману «Американська трагедія» Клайд Гріффітс характеризується за 11 ознаками, які є предикатами пропозицій чотирьох базисних фреймів. Кожен із предикатів, які характеризують персонажа, отримує позитивну, негативну або нейтральну оцінку.

При виведенні сумарної оцінки персонажа ми використовуємо не трьохелементну шкалу емотивних оцінок (добре – нейтрально – погано), а ширший оцінний спектр: дуже добре – добре – недобре / непогано – погано – дуже погано. При цьому належність сумарної оцінки до того чи іншого фокусу шкали здійснюємо на основі такого принципу. Загальну кількість предикатів пропозицій, що описують персонаж, приймаємо за 100 %. Залежно від цього числа виводимо відсоток предикатів пропозицій із позитивною, негативною і нейтральною емотивними оцінками. Загальну оцінку персонажа визначаємо так: дуже добре – більше від 70 % позитивних предикатів пропозицій; добре – 55–70 % позитивних предикатів пропозицій; недобре / непогано – 45–55 % позитивних і негативних предикатів пропозицій; погано – 55–70 % негативних предикатів пропозицій; дуже погано – більше ніж 70 % негативних предикатів пропозицій.

Протягом розвитку сюжету роману зміни в житті головного героя уможливають виокремлення шести аксіологічно відмінних періодів його існування.

Список використаної літератури

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: оценка, событие, факт / Н. Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – 336 с.
2. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 280 с.
3. Воронкова Н. Возможности застосування різних видів інтерпретації художнього тексту при навчанні іноземній мові [Електронний ресурс] / Н. Воронкова. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nz/89_2/statti/66.pdf
4. Галич О. Теорія літератури: підручник / О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв. – К.: Либідь, 2001. – 488 с.
5. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М.: Наука, 1981. – 139 с.
6. Єщенко Т. А. Лінгвістичний аналіз тексту: навч. посіб. / Т. А. Єщенко. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 264 с.
7. Жаботинская С. А. Принципы лингвокогнитивного анализа и феномен полисемии / С. А. Жаботинская // Проблемы загального, германського і слов'янського мовознавства. До 70-річчя професора В. В. Левицького. – Чернівці: Книги ХХІ століття, 2008. – С. 357–368.
8. Літературознавча енциклопедія: у двох томах. – Т. 2. / авт. уклад. Ю. І. Ковалів. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 642 с.
9. Нагель В. В. Різновиди оцінки як лінгвістичної категорії [Електронний ресурс] / В. В. Нагель. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/dlgum/2007_6/15.html
10. Панина Л. С. Экспрессивная и эмоциональная лексика как оценочная категория / Л. С. Панина // Проблемы современной русской лексикологии: сб. науч. тр. – Калинин: КалининГУ, 1983. – С. 55–59.
11. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.
12. Серажим К. С. Сутність і природа інтерпретації тексту [Електронний ресурс] / К. С. Серажим. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/nzizh/2008_32/Serazym%20K.%20S..pdf
13. Фомина Ю. А. Аспекты изучения языковой оценки [Електронний ресурс] / Ю. А. Фомина. – Режим доступу: <http://www.lib.csu.ru/vch/098/149.pdf>
14. Хализев В. Е. Теория литературы: учебник / В. Е. Хализев. – М.: Высшая школа, 1999. – 398 с.

Мовчан Л. В. Лингвокогнитивный анализ художественного текста

Аннотация

В статье рассматривается определение терминов «текст», «художественный текст». Автор акцентирует внимание на том, что важным составляющим компонентом семантики текстов есть предоставленная речевыми способами система образов, которая способствует формированию общего содержания текста как единого целого. Образ есть самостоятельным сложным информационным фрагментом, в котором сочетаются содержание и эстетическая выразительность. В статье автор утверждает, что исследование образа персонажа, учитывая его оценочную составляющую, совершается с помощью когнитивной лингвистики.

Ключевые слова: художественный текст, художественный образ, оценочные коннотации, когнитивная лингвистика, фрейм.

Movchan L. V. Linguo-cognitive analysis of the literary text

Summary

The object of the study is to carry out the linguo-cognitive analysis of the literary text, find out general characteristics of the figure getting the evaluative connotations. The main aim of the article is to define the term «literary text», «literary character»; to evaluate character on the bases of literary text.

Attention is drawn primarily to the different approaches of defining the term «text», «literary text», «character». It was found that the main component of semantics of literary texts is the system of character represented by linguistic means that promotes the formation of the general context as a whole. Character is the independent complex informative fragment which combines the context and aesthetic expression.

The article pointed out that studying of a character with its evaluative meaning is done with the help of cognitive linguistics. The linguo-cognitive analysis of the literary text on the bases of Th. Dreiser «American Tragedy» is carried out. The main character of «American Tragedy» novel, Clyde Griffiths is characterized by eleventh features that are proposal predicates of four basic frames.

According to the development of context of the novel changes in the life of the main character give a possibility to determine six axiological different periods of his life.

Linguo-cognitive analysis of the literary text should be continued, because the literary character could be analyzed by different features and had different categories of evaluation.

Key words: literary text, literary character, evaluative connotation, cognitive linguistics, frame.

УДК 811.161.2

Новікова Є. Б.,
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри іноземних мов № 2
Харківського національного автомобільно-дорожнього університету

**СКЛАДНІ СЛОВА ЯК ОСОБЛИВЕ ЯВИЩЕ
СЛОВОТВІРНОЇ СИСТЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
(НА МАТЕРІАЛІ СКЛАДНОСУФІКСАЛЬНИХ АД'ЕКТИВІВ БЕЗ ІНТЕРФІКСА)**

У статті визначено статус складного слова у словотвірній системі сучасної української мови. Розглянуто продукування складносуфіксальних інноваційних прикметників без інтерфікса. З'ясовано основні моделі їхнього творення з огляду на мотивувальну базу і словотвірні засоби, визначено найпродуктивніші форманти, що супроводжують композицію основ, указано на особливості сполучуваності препозиційних і постпозиційних елементів.

Ключові слова: неологізм, складне слово, композит, прикметник, словотвірне значення.

Сучасні знання і соціальні стосунки, удосконалення виробництва та розвиток культури відзначаються глибокою диференціацією, різноманітністю, деталізацією, що спричиняє появу не лише синтетичних, а й великої кількості нових різноманітних аналітичних одиниць, зокрема прикметників, які мають структурно-семантичні особливості, свою специфіку й закономірності творення.